

احکام رسانه از منظر فقه شیعه

محمدرسول آهنگران^۱ / سیدمحمد مهدی محقق^۲

تاریخ دریافت مقاله: خرداد ۹۷ تاریخ پذیرش نهایی: مرداد ۹۸

چکیده

یکی از ادعاهای علماء و رجال مسلمان، کامل بودن دین اسلام است. آنها بر اساس متن قرآن مجید منبع اصلی این دین معتقدند این دین، قابلیت پاسخگویی به مسائل پیشروی مسلمانان و غیر مسلمانان را در هر زمانی دارد؛ با توجه به تغییرات سده های تاریخی، این پاسخ گویی در صورتی مقبول عامه قرار خواهد گرفت که تفاسیر و برداشت ها نسبت به مسائل مستحدثه مناسب و به روز شوند. از مهم ترین مسائلی که امروزه بشر با آن مواجه شده است؛ مسئله رسانه است. این مسئله و زوایای مختلف آن چنان فراگیر و گسترده شده که در همه ابعاد زندگی بشر ورود پیدا کرده و در کوچک ترین و شخصی ترین بعد نیز ردپای این مسئله به چشم می خورد. عالمان دین برای مواجهه متدینین خود با این مسئله، به استخراج احکام متناسب با آن پرداخته و تکالیف شرعی پیروان دین خود را برای آنها تبیین می کنند. عالمان و مجتهدان جهان تشیع نیز برای مسائل مبتلابه هم کیشان خود احکامی صادر کرده اند. احکام صادره این موضوع را می توان ذیل احکام خمس به ۴ بخش دسته بندی کرد. این نوشته به تشریح موضوع، استفتائات آن و جواب های در نظر گرفته شده برای این چهار بخش می پردازد.

واژه های کلیدی: رسانه، تشیع، استفتاء، معاصر.

۱- استاد، گروه فقه و مبانی حقوق، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۲- دانشجوی دکتری دانشگاه ادیان و مذاهب قم، قم، ایران، (نویسنده مسئول)، پست الکترونیک: mohaqueq.seyedmahdi@yahoo.com

مقدمه

رسانه از مهم‌ترین و کلیدی‌ترین ابزار زندگی بشر بوده که با در دست داشتن این وسیله بسیاری از آرزوهای دور از دسترس به واقعیت تبدیل شده و زندگی در کنار آن لذت بخش‌تر شده است. انسان‌ها با ابزارآلات مختلف رسانه (مانند روزنامه، رادیو، تلویزیون و اینترنت) در سده پیش می‌توانستند به راحتی یک مطلبی را در سطح شهر، منطقه، کشور و حتی جهان منتقل کنند. هم‌چنین امروزه می‌توانند با یک و یا چند نفر به صورت زنده در هر نقطه از جهان در ارتباط مستقیم و زنده به تبادل عکس، صدا، فیلم و اسناد موردنیاز بپردازند. محدوده رسانه وسیع بوده و کارها با آن به راحتی و سرعت صورت می‌گیرد؛ با فراگیر شدن دستگاه‌های هوشمند؛ تحصیل، تفریح، خرید و ... از طریق فضای مجازی انجام می‌پذیرد.

فعالیت‌ها امروزه اینترنتی و به عبارت دیگر مجازی شده و فرصت‌های مهم تجاری، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی در لابلای این ابزار نهادینه شده که با دسترسی به این فرصت‌ها و مدیریت هدفدار آن؛ رخدادهای بسیار عجیبی در حال وقوع است. مثال‌های متفاوت و متعدد برای صدق این گفته می‌توان ذکر کرد؛ از سرقت‌های میلیونی، میلیاردری و تریلیاردری گرفته تا آشوب‌های بزرگ شهری، منطقه‌ای، ملی و حتی جهانی. از علل موفقیت جنبش‌ها، کودتاها و حرکت‌های ضد این کودتاها با رنگ و بوی سیاسی، نظامی، فرهنگی و اجتماعی رسانه‌های جمعی است. در کنار لذت‌ها و پیشرفت‌هایی که این وسیله برای بشر به ارمغان آورده؛ مسائل، مشکلات و حتی خطراتی به وجود آمده که انسان‌ها را به برنامه‌ریزی صحیح برای مدیریت آن واداشته است.

با در نظر گرفتن راهکارهایی برای مدیریت رسانه می‌توان هم از مشکلات جلوگیری کرده و هم به اهداف و ایده‌آل‌های مدنظر خود بهتر، سریع‌تر و راحت‌تر رسید؛ برای نیل به این اهداف باید برنامه‌ای جامع و کامل در نظر گرفت تا مسائل مختلف لحاظ شده و کمترین نوع آسیب و بیشترین بهره ممکن

بدست آید. به اعتقاد مسلمانان، اسلام برنامه زندگی است که برای همه ابعاد و ادوار زندگی بشر برنامه دقیق و مناسبی را طراحی کرده است، که نسبت به دیگر برنامه‌ها از چندین امتیاز برخوردار است:

۱- دینی بدون مرز است و به زمان و مکان معینی یا گروه خاصی از مردم، اختصاص ندارد. پیامبر اسلام (ص) برای تمام مردم روی زمین تا پایان جهان، مبعوث شده است.

۲- دینی است که تمام جوانب زندگی بشر را در بر می‌گیرد و برای همه مشکلات، راه‌حلی دارد چون آخرین دین الهی است و پس از آن دینی الهی نخواهد بود.

۳- دینی است که احکام و دستورهای آن، دائمی و همیشگی است و از زمان صدور تا پایان جهان، استمرار دارد.

تاسیس دین اسلام به چند قرن پیش بر می‌گردد و چگونه ممکن است برای مسائل جدید احکام متناسب صادر کند (مسائلی که یا در جهان قدیم وجود نداشته است و یا اگر وجود داشته بعضی از ویژگی‌های آن تغییر کرده است)؟ در پاسخ سوال حاضر باید در نظر گرفته شود که این تغییرات در عرصه‌های مختلف حیات بشری، طبیعی و ناگزیر است؛ اما دین، اگر مدعی سعادت و نجات بشر است، باید به آنها پاسخ دهد.

عالمان شیعه اعتقاد دارند تغییر زمان باعث تغییر احکام فقه نمی‌شود، بلکه آنچه تغییر می‌کند، موضوعات فقه است؛ عالم دینی باید احکام دینی را به خوبی بداند و از موضوع پرسش‌های مطرح شده آگاه باشد. از ضرورت‌های پاسخگویی به سئوالات دینی، همگامی با زمان در شناخت موضوعات است، پس همه موضوعاتی که به نحوی مرتبط با کارهای مکلفان است، حکمی شرعی دارد؛ بنابراین باید حکمش مشخص شود. هیچ پرسش فقهی بدون پاسخ نیست و اگر احکام به خوبی شناخته شود و بتوان موضوعات را با احکام تطبیق داد، می‌توان به هر پرسش فقهی، پاسخ گفت.

روشن است که در این مسائل، حکم شرعی از جانب معصوم، صادر نشده است؛ ولی از سوی دیگر، در عصر

ارزشی بنا شده است. برای نیل به رسانه سالم باید ابتدا ابعاد این رسانه تعریف شده و سپس زیرساخت‌های تعریف شده را بر اساس مبانی اخلاقی و ارزشی با برنامه مدون، جامع و هدفمند سوق داد. در این نوشته تلاش شده با جمع‌آوری پرسش‌ها و پاسخ‌هایی که در موضوع رسانه از مراجع تقلید شیعه صورت گرفته و دسته‌بندی این اطلاعات و بیان شاهد مثال‌هایی از قرآن و سنت به تبیین مختصر مسئله پرداخته و با نظم و انسجام بیشتری ابعاد رسانه سالم و پاک را تعریف کنیم. موضوع رسانه را در ۴ بخش می‌توان بررسی کرد:

- تاسیس رسانه

- پیام

- پیام‌رسان

- مخاطب

در ادامه در هر بخش به توضیح موضوع و موارد مبتلا به و پاسخ علمای دین پرداخته خواهد شد.

پیشینه

رسانه به معنی رساندن است. انسان و جانور توسط برخی از اندام‌های خود، می‌توانند تغییرات محیط اطراف خود را به مغز منتقل کنند و سپس تصمیم لازم را بگیرند که این اندام‌ها عبارتند از چشم، گوش، بینی، زبان و پوست؛ به هر یک از این اندام‌ها رسانه می‌گویند. ابزاری که موجب تغییر در هر یک از اندام‌های انسان یا جانور گردد ابزار رسانه شناخته می‌شود که بطور خلاصه و اشتباه رسانه نامیده می‌شود. انتقال اطلاعات از طریق رسانه مفهومی است که از تاسیس اسلام (با کلمات و عباراتی نه مترادف با رسانه به معنای امروزی) در ادبیات و فرهنگ اسلامی وجود داشته است و بزرگان اسلام از ابزار مختلف رسانه برای بیان حقیقت به عوام و خواص بهره می‌بردند. منبر و تریبون را می‌توان باسابقه‌ترین و کهن‌ترین مورد از انواع رسانه‌های یاد شده دانست که سابقه آنها با صدر اسلام و زمان پیامبر بر می‌گردد.

صاحب‌نظران این نوع از رسانه را مهم دانسته، گاهی حتی از منبر و ارتباط مستقیم و رودررو به‌عنوان

غیبت، از امام مهدی (عج) دستور رسیده‌است که در حوادثی که رخ می‌دهد، به کسانی که احادیث اهل بیت (ع) را روایت و درک می‌کنند، رجوع شود. امروزه، فقیهان، عهده‌دار کشف احکام مسائل جدید از متن قرآن و احادیث هستند. آنها با تکیه بر اصول و قواعد کلی مطرح در قرآن و حدیث، حکم مسائل جدید را می‌یابند که به این کار، «اجتهاد» گفته می‌شود. اجتهاد درست، ضامن به‌روز بودن احکام اسلام است و اجازه نمی‌دهد که مسلمانان در هیچ جای جهان و در هیچ دوره‌ای، به بن‌بست و تحجر و تعصب ورزیدن بر اجتهادات پیشینیان، دچار شوند.

رسانه، موضوعی است که امروزه همه مردم جهان به صورت نزدیک با آن در ارتباط هستند و تاثیرات شگرف و عظیمی بر جامعه انسانی گذاشته است. امام خمینی (ره) درباره تاثیر رسانه می‌فرماید: اگر خدای نخواست قلم‌های شما بلغزد و از تعهدی که برای خدا تبارک و تعالی باید داشته باشید غفلت بکنید، اینچنین نیست که تنها به شما و دوستان و هم‌مذهب و هم‌دین شما ضرر بزند، به همه ضرر می‌زند، پس یک ضرر کوچک نیست. شما که روزنامه کثیرالانتشاری در دستتان است، باید توجه کنید که مسئولیت بسیار خطیری پیش مردم و ملت‌های جهان دارید که اگر ارشاد کنید مردم را بالاتر از طاعت‌هایی است که در گوشه خانه و یا یک مجلس که چند هزار نفر هستند می‌باشد. قلم شما اگر ارشادی باشد، ملت را به راه راست هدایت می‌کند و می‌تواند مردم را از انحراف نجات دهد.

ابزار مختلف رسانه در همه ابعاد زندگی ورود پیدا کرده و نقش موثری ایفا می‌کنند؛ رسانه سالم و پاک می‌تواند برای تمام نقاط زندگی بشر برنامه‌ریزی کرده و با راهنمایی صحیح، مداوم و هدفدار مخاطبین جامعه خود را به سوی مدینه فاضله سوق دهد. اما نقطه آغازین و شروع فعالیت‌های رسانه‌های جهانی، بدون مبنی و مبدا الهی بوده و در طی کردن مسیر پیشرفت و ترقی آن مسائل اخلاقی، انسانی و ارزشی لحاظ نشده است و در نتیجه همه زیرساخت‌های آن ضدبشری، اخلاقی و

داد؛ و تا زمانی که مشخص نشود تأمین‌کننده هزینه‌های این رسانه در راستای چه اهدافی به این فعالیت می‌پردازند و از چه منبع فکری و مالی این رسانه تغذیه می‌شود شناخت مناسبی از آن رسانه و اهداف پیام آن نخواهیم داشت؛ چون منبع رسانه است که تعیین می‌کند چه افرادی در این رسانه ایفای نقش کنند و چه طیف و قشری به برنامه‌سازی بپردازند و عوامل هر برنامه با خط و مشی تعریف شده از منبع به کارهای خود پرداخته و به جز خلاقیت برای بیان بهتر اهداف شبکه از خود اختیار و انتخابی ندارد.

در جستجو منابع فقه‌اسلامی و احکام‌شرعی، با توجه به تازه و نو بودن موضوع، نمی‌توان احکام دقیق و کاملی یافت؛ اما با کمی تدبیر و تحقیق می‌توان مواردی استخراج کرد. مبنای اصلی استنباط در فقه، کتاب و سنت و در طول آن عقل و اجماع است که اشتهار به ادله اربعه دارند که اهمیت و ضرورت رسانه و تاسیس آن در این ادله تأکید شده است. خود آیات وحی یعنی بزرگ‌ترین و فراگیرترین رسانه مسلمین بیانگر حقایقی به مردم است و البته در نحوه ابلاغ در این رسانه و فعالیت رسانه‌ای هم در متن قرآن دستوراتی صادر شده است. در لابلای روایات اهل بیت هم درباره ضرورت رسانه پاک، سالم و ابلاغ دستورات به صورت صحیح و صریح تأکید شده است و اگر معارف پاک و زلال اهل‌بیت و جمال دل‌ربای فرهنگ و فقه شیعه، بدون پیرایه و از طریق رسانه‌ای سالم به ارواح، قلوب و فطرت مردم دنیا برسد چنانکه خود فرموده اند: «فان الناس لو علموا محاسن کلامنا لاتبعونا» مردم دنیا فوج فوج به مکتب اهل بیت روی خواهند کرد.

در طول تاریخ اگر شیعیان رسانه‌ای برای بیان حقایق اسلام و مذهب تشیع در دست داشتند و معارف آن را از این طریق بیان می‌کردند؛ شاید ندای حق و حقیقت با دلایل متقن به جهانیان منتقل می‌شد و بشریت شاهد جنگ‌ها و اختلافات دائمی نمی‌شد. شیعه و راه حقیقت و همچنین هر سلک و تفکری همواره نیازمند رسانه‌ای عظیم و فراگیر برای بیان عقاید خود به عامه مردم هستند. بعد از پیامبر مکرم اسلام رسانه مرکزی

مهم‌ترین رسانه یاد می‌کنند که تأثیری عمیق‌تر و گسترده‌تر از رسانه‌های امروزه دارد. یکی از مراجع تقلید درباره تأثیر این رسانه ادعا می‌کنند: «این وسایل ارتباط جمعی که امروز وجود دارد، درست است که فراگیر است - اینترنت و شبکه‌های اجتماعی و بقیه‌ی چیزها خیلی فراگیر است - لکن نگاه روبه‌رو و چشم‌درچشم و احساس حضور و شنیدن نفس‌گوینده و مخاطب یک چیز دیگر است؛ اجتماع، دور هم جمع شدن، یک چیز دیگر است. ممکن است چند صد هزار نفر یک حرفی را، یک پیامی را در اینترنت یا با پیامک بگیرند، اما این خیلی فرق میکند با اینکه همین چند صد هزار نفر یک‌جا جمع بشوند، یک نفر با آنها حرف بزند، صحبت کند. این نگاه کردن روبه‌رو یک تأثیر فوق‌العاده دیگری دارد». با توجه به اینکه مسئله مورد نظر در این نوشته بیشتر رسانه‌های جمعی امروزه و استفتائات و احکام صادره آنهاست؛ در مورد تریبون و منبر به همین مقدار، اکتفا شده و توضیحات مفصل را به نوشته‌ای دیگر موکول خواهیم کرد.

تاسیس رسانه

«تاسیس رسانه» و بنا گذاشتن آن با توجه به تأثیر و فعالیت‌های شگرف آن هم اولین مسئله مورد بحث هست هم مهم‌ترین و موثرترین بخش آن؛ منبع مالی و عقیدتی رسانه و اینکه این جریان از کجا نشئت گرفته، باعث شکل‌گیری ابعاد دیگر این مسئله خواهد شد و سیاست‌ها و مواضع مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و... بر این اساس شکل می‌گیرد. موسس رسانه مشخص می‌کند پیامی که رسانه منتقل می‌کند باید چه ویژگی‌هایی داشته باشد و پیام‌رسان چه کسی با چه مشخصاتی باشد و مخاطب رسانه چه مسائلی را دریافت کند. رسانه‌های مهم و بزرگ جهان تحت تأثیر منابع و متاثر از افکار موسسان خود شروع به فعالیت کرده و زمینه‌ساز ایجاد و فعالیت حرکت و تفکرات بنیادین شده‌اند.

بعد از توجه به منابع مالی و فکری رسانه، می‌توان به دیگر بخش‌ها توجه کرده و آنها را مورد بررسی قرار

ایران را با مشکلات اساسی و نفس‌گیر دچار کرده است، اما شاهد آزادی کامل فضای مجازی - اینترنتی و گسترش چشمگیر وسایل ارتباط جمعی دشمنان این نظام برای مخاطبین ایرانی در فضای مجازی هستیم. چشم‌پوشی دشمنان از این تحریم و آزاد گذاشتن این بعد جامعه ایرانی گویای برنامه‌ریزی و پی‌ریزی حمله و شبیخونی فرهنگی از طریق فضای مجازی به این کشور است. فعالیت‌های عظیم و هزینه‌های هنگفت این فعالیت‌ها باعث شده که این مسئله از حدس و گمان به یک واقعیت آشکار تبدیل شده و جامعه اسلامی ایران برای مقابله و مبارزه با این حملات، به تاسیس رسانه‌ها و شبکه‌های مختلف و متعدد روی آورده تا بتواند در این جنگ نفسگیر و ویرانگر در مقابل فعالیت‌ها و حملات دشمنان از خود دفاع کرده و به حیات خود ادامه دهد.

مراجع عظام در مواجهه با سوالاتی درباره نحوه شکل‌گیری و خطوط سیاسی رسانه‌ها و چگونگی برخورد صحیح با مطالب و فحوای این رسانه‌ها؛ ابتدا مقلدین خود را به آشنایی با مباحث مورد توجه، توصیه نموده و سپس ارائه پاسخ صحیح و به موقع نسبت به این شبهات را خواستار شده و اجتناب از هرگونه خبر و مطلب دروغ و نادرست و رعایت اخلاق اسلامی را در رفتارهای رسانه‌ای خواستار شدند. لازمه تحقق این اهداف و آرزوهای اعتقادی، ایجاد رسانه‌ای است که در آن حدود دینی تعریف، تبیین و اجرا شود. رسانه‌ای که در آن، مسائل مبتلا به و مورد نیاز انسانیت در چارچوب دینی تبیین شده و برای ترویج آن راهکارهایی مشخص شود.

پیام

بخش مهم دیگری که می‌توان برای موضوع رسانه در نظر گرفت؛ مسئله «پیام‌رسانه» است. در این بخش از مسائلی که جوابگوی سوالاتی از این قبیل است بحث می‌شود:

- پیام رسانه باید چه معیارها و ملاک‌هایی داشته باشد؟

حکومت اسلامی از آنها گرفته شد و ائمه شیعه از طریق رسانه‌های فرعی محدود به انتقال حقیقت اسلام مبادرت ورزیده و با مقابله و کارشکنی دشمنان خود به صورت‌های مختلف مبارزه می‌کردند. شاید بتوان عبارت قرآنی «هر نیرویی در قدرت دارید، برای مقابله با آنها، آماده سازید» را به عنوان شاهد مثالی برای تشویق قرآن به «تاسیس رسانه» در نظر گرفت. آماده‌سازی میدان مبارزه امروز را نباید با سلاح جنگی در نظر گرفت؛ بلکه منظور از عبارت «قوه» در این آیه اعم است از قوه‌ی مادی و معنوی، از قوه‌ی اقتصادی، نظامی، علمی، اخلاقی و مجازی؛ مسلمین باید خود را در مقابل این هجمه مجازی آماده سازند. قوه مورد نیاز امروزه قوه و قدرت مجازی و تاسیس و بنای قدرتی در این زمینه است که در قرآن به توجه به تجهیز آن دستور داده شده است.

جامعه اسلامی برای انتقال عقاید و مبانی خود نیازمند «تاسیس رسانه» متناسب با هر دوره‌ای است پیامبر و ائمه در زمان خود از رسانه موجود در آن زمان کمال استفاده را می‌بردند و تاریخ گواه چنین ادعایی است که اگر زحمات رسانه‌های فراگیر ائمه و اصحاب ایشان نبود این مفاهیم و مبانی در طی ۱۴ قرن بدون قدرتی مرکزی و وجود عناد دول مرکزی برای ریشه‌کن کردن این تفکر قابل انتقال نبود. امروزه با وجود دولت مرکزی جمهوری اسلامی مسئولین باید تلاش کنند رسانه‌ای تاسیس کنند که جهان تشیع ۱۴ قرن به دنبال آن بود. رسانه‌ای که امروزه باید به تاسیس آن پرداخته شود وظیفه دارد «در جامعه اسلامی، اخباری را که باعث پیشرفت و شکوفائی اسلام می‌شود، یا جلو ضرر و زیان‌های محتمل (از داخل، یا خارج) را می‌گیرد، با نهایت دقت و بی‌کم و کاست در اختیار آنان بگذارند و هر خبری تأثیر بیشتری در جهت فوق داشته باشد، اهمیت بیشتری دارد، و مسائل مختلف بر اساس همین معیار درجه‌بندی می‌شود.

جنگ واقعی امروز نه در فضای حقیقی که در فضای مجازی است؛ در حالی که محدودیت‌ها و تحریم‌های سخت و فلج‌کننده اقتصادی، تجاری و بین‌المللی مردم

- استفاده از شیوه‌های رایج امروزی و شانتاژهای مرسوم تا چه محدوده‌ای مجاز است؟

- آیا پیام‌رسان اجازه سانسور دارد و محدوده مجاز این سانسور تا چه حدی است؟

- در مقابل دسیسه‌های دشمنان، می‌توان از دسیسه‌های آنان جهت مقابله به مثل استفاده شود؟

- در مورد افراد و مطالب ضاله چه برخوردی را می‌توان در پیش گرفت؟

پیام رسانه یعنی همان مفهومی که سازنده برای انتقال آن به تاسیس رسانه پرداخته و به عوامل سازنده ماموریت می‌دهد که از طریق این ابزار به انتقال اطلاعات موردنظر بپردازند. میزان موفقیت رسانه به نسبت انتقال پیام مورد نظر بستگی داشته و هر چقدر این پیام بهتر، سریع‌تر و راحت‌تر منتقل شده باشد موفقیت عوامل سازنده بیشتر بوده و همچنین رسانه‌ای که نتواند پیام در نظر گرفته شده را منتقل کند، رسانه موفق شناخته نمی‌شود. رسانه‌ها برای انتقال پیام خود ابزارآلات مختلف، متعدد و متنوعی را در اختیار دارند و می‌توانند از طریق راه‌های مختلف و گوناگون به این ماموریت بپردازند. اولین و ابتدایی‌ترین راه انتقال پیام که در رسانه به آن پرداخته شده بیان خبری به صورت شفاف از طریق روزنامه و همچنین رادیو و تلویزیون است. مسئله‌ای که باید در این قسمت به آن توجه کرد منبعی برای مشخص کردن محدوده مجاز رسانه است و اینکه عوامل رسانه تا چه محدوده‌ای مجاز به استفاده از این راه‌ها هستند. در این نوشته تلاش شده تبیینی ابتدایی و اولیه برای بیان محدوده‌های مجاز رسانه از نظر فقه‌های شیعه انجام شود.

شاید بتوان گفت روزنامه اولین رسانه به معنای امروزی آن است که به انتشار پیام رسانه به مخاطبین به صورت گسترده پرداخت. نخستین روزنامه فارسی با روشی نوین در سال ۱۲۵۳ ه.ق به سرپرستی میرزا صالح شیرازی بدون عنوانی خاص چاپ و منتشر شد و شامل گزارش دربار محمدشاه بود. در میان ابزارآلات رسانه‌جمعی، از لحاظ تاریخی پس از روزنامه، رادیو وارد فضای رسانه‌ای شد و در سال ۱۸۶۰ میلادی جیمز

کلارک تئوری امواج الکترومغناطیسی را برای اولین بار عرضه کرد. در ایران رادیو تهران ۴ اردیبهشت سال ۱۳۱۹ افتتاح شد. همچنین اقبال عمومی به تلویزیون پس از پایان جنگ جهانی دوم بود. به طوری که بین سال‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ در نزدیک به ۹۰ درصد از خانه‌های آمریکایی‌ها یک دستگاه تلویزیون وجود داشت. یازدهم مهرماه ۱۳۳۷ اولین فرستنده تلویزیونی در ایران افتتاح شد.

جهان در حال تحول و تغییر بود و قدرت‌های بزرگ برای انتقال پیام‌های خود دست به تاسیس وسیله‌ای عجیب با کارکردی فوق‌العاده زدند. با عرضه تلویزیون صاحبان این رسانه می‌توانستند بر تمامی ابعاد زندگی بشری تسلط پیدا کنند و بصورت غیرمستقیم به مخاطبین شیوه زندگی مورد نظر خود را تلقین کنند. در این نوع ارتباط به مخاطب، فکر سیاسی، فرهنگی، اعتقادی و اجتماعی مورد نظر رسانه تلقین شده و مخاطب پس از مدت کوتاهی بر اساس تفکراتی که از منبع رسانه تغذیه شده با اطرافیان خود ارتباط برقرار کرده، لباس پوشیده و بصورت کلی بر این اساس به زندگی خود ادامه می‌دهد.

در استفتائی چند مسئله در موضوع پیام رسانه مورد سوال قرار گرفته و محدوده نسبی آن تشریح شده که در آن یکی از مراجع؛ «مبانی اسلام»، را مسائل ضروری دینی دانسته‌اند و اضافه کرده‌اند این مسائل ضروری خواه در مسائل اعتقادی باشد، مانند توحید و معاد و عصمت انبیاء و ائمه معصومین (علیهم‌السلام) و امثال آن، و خواه در فروع دین و احکام و قوانین اسلام، و خواه در مسائل اخلاقی و اجتماعی باشد، (پیام رسانه نباید به این مبانی خللی وارد کند) و منظور از «اخلال» هر کاری است که سبب تضعیف مبانی فوق، یا ایجاد بدبینی و شک و تردید نسبت به آنها شود، خواه از طریق درج مقاله باشد، یا داستان، یا عکس، کاریکاتور، و یا غیر آن. (ب) اگر منظور از سوال؛ گرفتن جواب باشد، اخلال نیست. ولی اگر به منظور ایجاد شبهه در افکار مردم باشد، اخلال محسوب می‌شود. و منظور از برداشت، اگر صرفاً بیان یک احتمال علمی باشد که

شده: «انتقاد اگر با پیشنهاد توام باشد، یقیناً بهتر است؛ ولی اگر انتقادکننده نتواند پیشنهادی مطرح کند، باز هم از باب امر به معروف و نهی از منکر باید وظیفه خود را انجام دهد».

از وظایف پیام رسانه، پاسخ به شبهات و اتهامات است. اگر در طول تاریخ رسانه‌ای برای پاسخ به اتهامات و شبهات وارد شده به شیعه وجود داشت، بسیاری از موانع، سوالات و مشکلات کنونی جامعه تشیع یا وجود نداشت یا به راحتی قابل پاسخ بود. در ادامه در حد بسیار مختصر به حدود شرعی رسانه برای پاسخ به شبهات پرداخته خواهد شد. در پاسخ استفتائی پیشنهاد شده که در صورت اشراف بر مسائل به بیان شبهات و ارائه پاسخ؛ رسانه به انتشار این مسائل بپردازند: «مادام که طرح نظرات دیگران، و نقد و بررسی آن، سبب پیشرفت فکری و فرهنگی مسلمین است، باید از این روش استفاده کرد. و اگر در مواردی جنبه تخریبی پیدا کند، باید از آن پرهیز کرد». در جایی دیگر و در پاسخ به سوالی دیگر عنوان شده: «تفسیر و تحلیل اخبار، که سبب بهره‌گیری صحیح و پرهیز از سوءاستفاده می‌شود، نه تنها جایز بلکه گاه واجب است.»

همچنین در طی سوالی، حد و حدود پاسخ مشابه برای شانتاژهای خبری دروغ دشمنان بیان شده و دروغ‌گویی و شانتاژهای خبری دشمنان مجوزی جهت دروغ‌گویی رسانه‌های مسلمانان در واکنش به دروغ‌های آنان نبوده و بیان شده: «لازم است از طریق صداقت و راست‌گویی اخبار را منعکس کنیم، و مراقب توطئه‌های آنها باشیم، و دروغ‌های آنها را افشا کنیم، و مطمئن باشید دروغ سرانجام فاش، و سبب بی‌اعتباری می‌شود».

مسئله دروغ مصلحتی و توسل به دروغ برای حفظ مصالح نظام اسلامی شاید از مهم‌ترین مسائل موجود در ادبیات رسانه‌ای باشد و بکاربردن دروغ در اخبار و تبلیغات مختلف به یک مسئله عادی تبدیل شده است. در جواب این مسئله عنوان شد که: «اگر واقعاً مساله به صورت اهمّ و مهمّ درآید، و مانند دروغ برای اصلاح ذات‌البین شود، مانعی ندارد. ولی چون ممکن است این حکم وسیله سوءاستفاده قرار گیرد، و به هر بهانه‌ای

تحت مطالعه قرار گیرد، اخلال نیست؛ اما هرگاه به طور قطع روی آن تکیه شود، یا به طوری نشر گردد که در تضاد با مسائل ضروری اسلام محسوب گردد، اخلال به مبانی خواهد بود. (ج) بدون شک بین این دو تفاوت است. در نشریات عمومی گاه ممکن است شکل اخلال به مبانی اسلام به خود بگیرد، ولی در نشریات خصوصی این چنین نیست.

برای بیان موضوع «پیام رسانه» مسئله ابتدایی که از نظر گذرانده خواهد شد، ثقه‌بودن و موثق‌بودن پیام مطرح شده در رسانه خواهد بود. رسانه و عوامل آن از چه طریق می‌توانند خبری را موثق بدانند و مجاز به انتشار آن هستند؟ در حکمی راه‌های شناخت خبر موثق این چنین توصیف شده: «خبر موثق را از چند طریق می‌توان شناخت: نخست از طریق وثاقت راوی؛ یعنی ناقل خبر شخص مورد اعتمادی باشد. دوم، از طریق مقبولیت عمومی؛ یعنی اگر چه راوی شناخته‌شده نیست، اما خبر در میان مردم چنان شهرتی دارد که موجب اطمینان می‌شود. سوم، از طریق محتوای خبر؛ یعنی مضمون خبر چنان مستدلّ و توام با قرائن است، که خود گواه صحّت خویش است». در جایی دیگر گفته شده «در صورتی که به منبع خاصی اسناد داده شود، و صدق و کذبش بر عهده آن منبع واگذار گردد، و نشر آن مفسده‌ای نداشته باشد، اشکال ندارد».

درباره چارچوب تحلیل همچنین پارامترهای خاصی باید لحاظ شود و درباره محدوده این مسئله عنوان شده: «معمولاً برای تحلیل باید از قرائن و شواهد و سوابق موجود و مسائل مشابه استفاده کرد. اگر به نتیجه قطعی برسند، می‌توانند به طور قطع قضاوت کنند. در غیر این صورت، باید روی عنوان احتمالی بودن تکیه شود، تا مطلبی برخلاف واقع نگفته باشند.» وظیفه رسانه از نگاه فقه بیان حقیقت است برای تعالی بخشیدن به حیات جامعه اسلامی؛ این اصل مهم در همه فعالیت‌های رسانه‌ای باید پر رنگ باشد. در جواب پرسشی درباره حدود انتقاد و اینکه آیا منتقد در حالی که پیشنهادی برای بهتر شدن آنجایی که در آن نقد وارد می‌کند باز هم می‌تواند انتقاد کند در پاسخ گفته

جایز نیست؛ اما اگر منظور همزیستی مسالمت‌آمیز، با گروه‌های سالم، یا پیروان مذاهب دیگر باشد، به گونه‌ای که ضروری به حال مسلمین و آیین اسلام نداشته باشد، جایز است.»

پیام‌رسان

سومین بخش از موضوع رسانه «پیام‌رسان» یا همان ابزاری است که پیام از طریق آن منتقل می‌شود. این قسمت از بحث نیز بخشی بسیار مهم است و تأثیرگذار؛ امام خمینی همواره به رسانه و عوامل آن توجه داشته و بیان می‌فرمودند: «تمامی رسانه‌ها مربی یک کشور هستند، باید تربیت کنند کشور را، تلویزیون باید ارشاد بکند، روزنامه‌ها نباید یک چیزهایی را که موجب تهییج مردم است و موجب انحراف مردم است در آنجا بنویسند، مطبوعات باید یک بنگاه هدایت باشند. مطبوعات باید یک مدرسه سیار باشند تا مردم را از همه مسائل به خصوص مسایل روز آگاه کنند. مجله باید در خدمت کشور باشد، خدمت به کشور این است که تربیت کند انسان درست کند، انسان آبرومند... و متفکر درست کند تا برای مملکت مفید باشد. آن که از همه خدمات‌ها بالاتر است این است که نیروی انسانی ما را رشد بدهد و این به عهده مطبوعات است. قلمی فایده دارد که بیدارگر توده‌های مردم باشد، قلمی آزاد است که توطئه‌گر نباشد. همت بگمارید که قلم و بیان خویش را برای تعالی اسلام و کشور و ملت خود به کار گیرید.»

برای نیل به چنین اهدافی و زمینه‌سازی برای جامعه متعالی باید برای عوامل و دست‌اندرکاران این ابزار بسیار مهم به تبیین وظایف پرداخت و برای هر کدام از آنها محدوده مشروع فعالیت را تعریف کرد. آیا یک فرد مسلمان برای تولید برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی می‌تواند با این مجموعه‌ها همکاری کند و کسب درآمد از این راه از نظر علمای اسلام چه حکمی دارد؟ در پاسخ به سوالی مبنی بر اینکه همکاری با کانال تلویزیونی که هم برنامه‌های خوب و مشروع، و هم برنامه‌های حرام دارد پاسخ داده شده: «در صورتی که

خبرهای دروغ منتشر کنند، باید حتی‌الامکان از این کار پرهیز کرد». همچنین در پاسخ به سوالی که آیا برای تهیه خبر مورد نیاز نظام، می‌توان رشوه داد؟ عنوان شد: «در صورتی که راه منحصر به آن باشد، و خبر مورد نیاز است، مانعی ندارد. و نام آن را نباید رشوه گذاشت؛ بلکه حق‌الزحمه‌ای است که در مقابل کار مثبت و مفید و مشروع پرداخت می‌شود، و برای دهنده و گیرنده اشکالی ندارد». اما در پاسخ به سوالی که آیا می‌شود برای ایجاد این نشاط به دروغ‌های مصلحتی نیز متوسل شد؟ عنوان شده «ایجاد نشاط مجوز دروغ گفتن نیست». ملاحظه می‌شود برای بیان حقایق نباید از هر مسئله‌ای استفاده کرد و جایگاه حق و حقیقت جایگاه بسیار رفیعی است که مگر در مواقع بسیار محدود نمی‌توان نسبت به آن عدول کرد.

در پاسخ به استفتائی که آیا می‌توان از شیوه خبرگزاری‌های غربی برای انتقال پیام استفاده کرد؛ عنوان شده: «در صورتی که هدف مشروع و مثبتی در این کار دنبال شود مانعی ندارد.» همچنین در پاسخ به سوالی مبنی بر اینکه آیا می‌توان در مورد برخی افراد که مورد اعتماد نظامند قهرمان‌سازی کرد؟ چنین عنوان شده: «اگر منظور از قهرمان‌سازی مبالغه بی‌جا و بزرگ‌نمایی بی‌مورد است، جایز نیست و اگر منظور معرفی چهره‌های ناشناخته گرانقدر با ایمان است، نه تنها کار خوبی است، بلکه لازم می‌باشد.»

در پاسخ به استفتائی در مورد حدود سانسور در اسلام گفته شده: «هرگونه خبری که انتشار آن به حال جامعه مضر است، یا سبب بیداری دشمنان یا بهره‌برداری سوء آنان می‌شود، یا موجب تفرقه بین صفوف مسلمین می‌گردد، یا ایجاد یاس و وحشت و بدبینی می‌کند، یا تبعات دیگری مانند آنچه گذشت دارد، چنین اخباری نباید انتشار یابد. به همین دلیل در زمان جنگ، بسیاری از اخبار موقتاً مکتوم می‌ماند، و پس از برطرف شدن خطر، فاش می‌گردد. شبیه این معنا، در موارد دیگر نیز کاملاً ممکن است. تسامح و مدارا معانی مختلفی دارد؛ اگر منظور سازش با مخالفان اسلام، و میدان دادن به دشمن برای ضربه‌زدن به دوست است، چنین چیزی

بیان شده: «اخباری که افشای آن سبب سوءاستفاده افراد منحرف، یا آگاهی دشمن، یا ضرر و زیانی در سطح جامعه شود، یا آبروی فرد یا گروهی را به خطر می‌اندازد، یا افشای اسرار خصوصی افراد را در پی دارد، جزء اخبار محرمانه به شمار می‌رود». ملاحظه می‌شود هم محدوده افشای خبر محرمانه و هم محدودیت محرمانه بودن خبر شرع دست عوامل دست اندرکار را باز گذاشته که با تیزی و زکاوت از مصالح نظام خویش دفاع کنند و با انتشار اخبار مفید و به موقع باعث آرامش و بهبود جامعه اسلامی خود گردند.

در بسیاری از مواقع پیش می‌آید که خبری موثق بوده و واقعیت هم دارد اما شاید اینجا صلاح و مصلحت نظام و محرمانه بودن خبر یا وضعیت جامعه ایجاب می‌کند که این خبر مکتوم بماند یا در جایی دیگر عنوان شود در این مسئله و مسائل مشابه به تیزی و دقت نظر خاصی نیاز هست که باید خبرنگار نسبت به مسائل مورد نظر آگاهی نسبی داشته و با تیزی تشخیص دهد که چه تصمیمی اتخاذ شود. در پاسخ به سوالی مبنی بر اینکه آیا مردم تا چه حد برای شنیدن خبرها محرم هستند؟ حدّ افشای یک خبر محرمانه تا کجاست؟ پاسخ بیان شده: «حدّ افشای آن تا آنجاست که تولید ضرر و زیانی برای جامعه نکند».

حال اگر در زمان گزینش خبر و بر اثر بی‌توجهی نسبت به سوژه خبری بی‌توجهی شود، و یا ارائه اطلاعات آن، به دلیل اهمیت در سرعت انتقال خبر، با نقص و ضعف صورت پذیرد، آیا خبرنگار مسؤول است؟ و در صورت شکایت طرف‌های ذی‌ربط، خبرنگار به عنوان متهم باید در دادگاه حاضر و پاسخگو باشد؟ «چنانچه این امر بر اثر سهل انگاری بوده باشد، و سبب تضییع حقّی گردد، خبرنگار مسؤول است، ولی اگر از قبیل اشتباهاتی است که به هر حال برای غیرمعصومین پیش می‌آید، خبرنگار مسؤولیتی ندارد. اما چنانچه سبب ضرر و زیان شود، باید از عهده ضرر و زیان برآید؛ زیرا در ضررهای جانی و مالی، عمد و خطا هر دو مسؤولیت‌آفرین است. با این تفاوت که عمد مجازات هم دارد؛ ولی خطا مجازات ندارد».

برنامه‌های حرام دارد، همکاری با آن جایز نیست». با توجه به این نوع پاسخ اصل همکاری با این نوع فعالیت‌ها در صورتی که فعالیت‌هایی سازنده و مفید باشد نه تنها مشکلی نداشته چه بسا باعث پیشرفت جامعه در ابعاد مختلف شده و از فعالیت‌های مورد تأیید شرع قانون هم بوده باشد ولی در صورتی که منجر به عملی خلاف شرع شود جایز نمی‌باشد. همچنین در مورد فعالیت بازیگری عامه مراجع بیان فرموده‌اند: «اصل بازیگری در تئاتر و سینما اشکال ندارد؛ ولی باید از کارهای خلاف شرع و مکالمات شهوت‌انگیز خودداری کرد». در پاسخ به استفتائی شرایط و خصوصیات خبرنگار که از عوامل مهم این ابزار هستند این چنین توصیف شده: «وثاقت و امانت، هوش کافی برای فهم مطالب، و حافظه قوی برای نگهداری و حفظ مطالب، و از همه مهمتر، بی‌نظری و حُسن‌نیت، و آلوده‌نکردن اخبار با سلیقه شخصی، از جمله این شرایط است». صدق و کذب خبر دارای انواعی است این مسئله نیز باید مورد توجه قرار بگیرد که «ممکن است خبری صد در صد کذب باشد، و خبری پنجاه درصد، یا کمتر، یا بیشتر. بنابراین در صدق و کذب، درجه‌بندی وجود دارد».

خبرنگاری با چنین خصوصیتی در زمینه خبر و خبررسانی تخصص دارد؛ محدوده‌ی اخلاقی و شرعی که باید برای این شغل حساس رعایت شود وظیفه جامعه اسلامی و علما و رهبران جامعه است که با تفقه در منابع دین؛ برای مسائل پیش آمده هم‌کیشان خود سبیل صالح را تبیین کنند. در پاسخی به چگونگی ثقه بودن خبرنگار گفته شده: «ثقه بودن مخبر، از طریق معاشرت، یا شهادت افراد مطلع و آگاه و ثقه استفاده می‌شود». ممکن است برای عده‌ای سوال پیش آید که آیا در نقل خبر، و شهادت بر وقوع حادثه‌ای، بین زن و مرد تفاوتی وجود دارد و آیا در این مورد باید همچون ادای شهادت در محاکم قضایی عمل کرد؟ در این مورد پاسخ این بوده که: «در این مسائل فرقی میان زن و مرد نیست».

چه اخباری را می‌توان عادی، و چه خبرهایی را باید محرمانه تلقی نمود؟ در پاسخ به این مسئله هم‌چنین

دارند؛ که آیا می‌توان برای منفور کردن آنان به تهمت متوسل شد، و آنان را منزوی کرد؟ در پاسخ گفته شده: «توسل به تهمت و دروغ و مانند آن، در شان خبرنگاران مسلمان و متعهد نیست». ملاحظه می‌شود در اینجا نیز نظر فقیهان دین بر بیان دروغ و ایجاد تهمت نیست و ناسازگاری با نظام و در مسیر نبودن فرد دلیلی برای دروغ‌بستن و تهمت‌زدن نمی‌شود.

اگر در مسئله‌ای خبرنگاری خبری را به صورت شفاهی از منبع موثقی دریافت، و آن را منتشر سازد، آن‌گاه آن منبع به دلیل منافع شخصی، یا سازمان خود، اصل خبر را انکار نماید، آیا این خبرنگار مسئول است، اگرچه اصل خبر واقعیت داشته باشد؟ در اینجا «خبرنگار مسوول نیست و برای حفظ حیثیت خود باید واقعیت را فاش کند».

مخاطب

پایان بحث و نتیجه و ثمره مسئله رسانه به موضوع «مخاطب» خواهیم رسید. مخاطب ضلع پایانی، نهایی و نتیجه مسوله خواهد بود که همه تلاشها و خدمات برای او انجام می‌شود و در صورتی که پیام به او منتقل شود رسانه موفق بوده و درصد انتقال پیام رسانه به مخاطب همان درصد موفقیت رسانه خواهد بود. آیا برای مخاطب هم وظایفی قابل تعریف است. آیا مسلمانان می‌توانند رسانه مخاطب رسانه‌های غیر مسلمانان قرار گیرند؟ در رسانه‌های اسلامی محدودیتی وجود دارد یا همه برنامه‌های رسانه‌های کشور اسلامی قابل مشاهده خواهد بود.

در ابتدا و شاید ابتدایی‌ترین مسئله نوع ارتباط صحیح با تلویزیون و رادیو و شیوه برخورد مناسب با آن است. آیا فرد برای مشاهده برنامه‌های تلویزیونی باید از دستورالعمل خاصی تبعیت کند و اینکه آیا با رعایت حریم و محدوده‌های خاصی می‌تواند از این تکنولوژی استفاده مناسب کند و یا پا را فراتر گذاشته و از آن به عنوان ابزاری برای پیشبرد اهداف والای انسانی و اسلامی استفاده کند؟ مسئله‌ای که باید در مورد تلویزیون و رسانه‌های جمعی الکترونیکی در نظر گرفت این است که «برنامه‌ها مختلف است بعضی از آنها

در مسئله‌ای خبرنگار با توجه به حدس و گمان یک خبری را آماده می‌کند، در این قضیه او چگونه می‌تواند این خبر را منتشر کند؟ اینجا خبرنگار باید دقت داشته باشد که «هرگاه در آن قید کنند که این خبر به صورت حدس و گمان است، و مفسده‌ای هم بر آن مترتب نشود، اشکالی ندارد». ولی حتماً باید این مسئله رعایت شود تا نه عواقب قانونی و دنیوی داشته باشد و نه اخروی.

هم‌چنین ممکن است برای خبرنگار سوال پیش بیاید که شاید این خبر صحت نداشته باشد و به صورت کلی درباره چگونگی صحت و سقم اخبار و اینکه یک خبرنگار تا چه حد می‌تواند در نقل خبر به گفته دیگران (باتوجه به این که نمی‌شود به تواتر رسید) استناد کند؟ پاسخ داده شده است: «تا آن جایی که خبر به حد تواتر نرسد، و محفوف به قرائن اطمینان بخش نباشد، باید آن را به صورت خبر محتمل ذکر کند؛ نه خبر قطعی». و همچنین در جواب این سوال که اگر شخص خبرنگار شاهد ماجرای نبوده، ولی می‌خواهد خبر آن را نقل کند، چند نفر شاهد لازم است تا خبرنگار به «راستی خبر» برسد؟ گفته شده است: «اگر یک فرد مورد وثوق خبر را نقل کند، کافی است. ولی احتیاط آن است که در اخبار مهم به قول یک نفر قناعت نکند».

بسیاری از موارد متونی طولانی وجود دارد که نیازی به بیان همه مطالب نیست و خبرنگار ناچار به خلاصه کردن آن می‌باشد. در خلاصه‌گیری، امکان فاصله گرفتن از مضمون، و احیاناً القای یک مفهوم دیگر وجود دارد. آیا این کار نیز خیانت در امانت محسوب می‌شود؟ در پاسخ به این سوال عنوان شده «در صورت تغییر محتوا، هم دروغ و هم تهمت محسوب می‌شود؛ ولی تلخیص کردن و نقل به معنی مانعی ندارد». این مطلب خصوصیت و ویژگی دیگر خبرنگار را بازگو می‌کند که باید بتواند لب‌کلام و موضوع را از سخن گوینده بگیرد و برداشت نادرست و غلط نداشته باشد؛ چه بسا همین برداشت، باعث انتقال نادرست مطلب مهمی شود و خسارات جبران‌ناپذیری را به بار بیاورد.

حتی سوال شده از افرادی که محبوب مردم هستند و در مسیر دین عمل نمی‌کنند، و با نظام ناسازگاری

می‌شناسد نباشد، اشکال ندارد و بنا بر احتیاط واجب نباید به تصویر زن نامحرم که به‌طور مستقیم از تلویزیون پخش می‌شود، نگاه کرد ولی در پخش غیرمستقیم تلویزیونی اگر ریه و خوف‌افتادن به گناه نباشد، نگاه کردن اشکال ندارد.»

حال باید به این مسئله پرداخته شود که نگاه کردن بدون قصد لذت و خوف گناه به تصویر زن مسلمانی که او را می‌شناسیم (با این فرض که تصویر غیرمستقیم و بدون پوشش کامل می‌باشد) جایز است یا خیر؟ اصلاً باید ببینیم قید شناختن به چه معنایی است؛ و آیا صرف دانستن نام و تشخیص قیافه و چهره کافی است یا خیر؟ در مورد سوال اول پاسخ داده شده به این شرح است که: «در فرض مرقوم (نگاه به زن مسلمانی که او را می‌شناسیم) جایز نیست» در نتیجه نگاه به تصویر مذکور خالی از اشکال نبوده و بهتر است از آن پرهیز شود و در مورد عبارت شناختن و تعریف آن هم عنوان شده «همین قدر که بداند او کیست، کافی است.»

دیدن تصاویر مستهجن در فیلم‌های سینمایی و غیر آن، در صورتی که آنان را نشناسیم، چه حکمی دارد؟ پاسخ یکی از مراجع در مورد حکم ذیل بدین شرح است «نگاه کردن به فیلم‌ها و تصاویر، حکم نگاه کردن به اجنبی را ندارد و در صورتی که از روی شهوت و ریه نباشد و مفسده‌ای هم بر آن مترتب نشود، شرعاً اشکال ندارد. ولی باتوجه به اینکه دیدن تصویر برهنه‌ای که شهوت‌برانگیز است، غالباً از روی شهوت بوده و به همین دلیل مقدمه ارتکاب گناه می‌باشد، بنابراین دیدن آنها حرام است.» در توضیح این مسئله در جایی دیگر از همین مرجع توضیح داده شده: «دیدن فیلم‌های مستهجن و حاوی منکرات، موجب تقویت هواهای شیطانی نفس، تضعیف اراده و ایمان و زمینه‌ساز مترتب مفسد و گناهان بوده و به هیچ‌وجه جایز نیست.»

امروزه فیلم‌هایی آموزشی برای آموزش مسائل و ارتباط‌های زناشویی تولید شده که به مخاطبین خود برای ارتباط بهتر به توضیح برخی مسائل زناشویی بصورت تصویری می‌پردازند آیا متاهلین می‌توانند برای رسیدن به آن هدف به این فیلم‌ها مراجعه کنند؟ حکمی

اسلامی و بی‌اشکال است مثل برنامه‌های قرآنی و اذان و اخلاقیات و سخنرانی‌های مذهبی که اشخاص شناخته شده و مورد اعتماد ایراد می‌نمایند و خلاصه آنچه در چهارچوب تعالیم اسلام موجب تقویت وجدان دینی و معرفت و آگاهی افراد به جریان‌های سیاسی و دام‌های ابلیسی و انحرافی دشمنان اسلام باشد و سب شناخت بیشتر انسان نسبت به دین و زندگی سالم و آزاد و ترقی دنیا و آخرت و اینگونه امور گردد و حس استقلال اسلامی و فروتن نبودن در برابر کفار و مستکبرین را تقویت نماید، چنان‌که برنامه‌های خبری و علمی آن نیز اشکال ندارد و کلاً آنچه در مسیر تربیت و توسعه بینش افراد باشد مفید است. لکن باید از بخش‌هایی از آن که متضمن غنا و ساز و آواز و استعمال آلات طرب و به اصطلاح موسیقی ولو سنتی باشد اجتناب نمود.» اما در مورد رسانه‌های غربی در پاسخ به سوالی مبنی بر اینکه آیا گوش دادن به اخبار و برنامه‌های علمی و فرهنگی حتی از رادیوهای خارجی جایز است؟ در پاسخ به این سوال گفته شده: «در صورتی که موجب انحراف و فساد نشود، جایز است.»

از مسائل چالشی در تلویزیون فعالیت بانوان و نمایش تصویر آنهاست. جامعه اسلامی ایرانی ما که تاکنون برای خانمها شخصیت و جایگاه والایی در نظر گرفته و حضور در جامعه و صحبت با نامحرمان را برای این قشر جامعه مگر در موارد اضطراری جایز نمی‌دانسته در مواجهه با چنین رویدادی چه رویکردی باید اعمال کند و آیا مرد نامحرم می‌تواند به زن نامحرم گوینده اخبار یا بازیگر فیلم نگاه کند؟ در پاسخ به استفتائی درباره نگاه کردن به گوینده خانم تلویزیون عنوان شده: «مجرد نگاه کردن چنانچه از روی لذت نبوده و خوف ارتکاب حرام و فساد در آن نباشد و به‌صورت پخش مستقیم هم نباشد، اشکال ندارد.»

در این زمینه و در پاسخ به سوالی حد و حدود نگاه عنوان شده: «نگاه کردن به تصویر زن نامحرم، حکم نگاه کردن به خود زن نامحرم را ندارد، بنابراین اگر نگاه از روی لذت نبوده و خوف افتادن به گناه نباشد و تصویر هم متعلق به زن مسلمانی که بیننده آن را

که در این باره ارائه شده به شرح فوق می‌باشد: «دیدن این فیلم‌ها که همیشه بانگاه شهوت‌برانگیز همراه است، جایز نیست».

امروزه یکی از بهترین راه‌های تبلیغ و انتشار فرهنگ و مسائل فرهنگی رسانه‌های جمعی و تلویزیون است؛ کشورهای مختلف تلاش می‌کنند با استفاده از ابزار آلات مختلف رسانه‌ای به تبلیغ فرهنگ و آداب و رسوم خود بپردازند. تلویزیون‌ها یا کانال‌های پخش مستقیم ماهواره‌ای یک سلسله برنامه‌های اجتماعی را به نمایش می‌گذارند که بیانگر مسائل اجتماعی جامعه غربی است و به ترویج افکار فاسدی از قبیل تشویق به اختلاط زن و مرد و ترویج روابط نامشروع می‌پردازند، به طوری که این برنامه‌ها بعضی از مؤمنین را نیز تحت تأثیر قرار داده است. دیدن آنها برای کسی که احتمال تأثیرپذیری او می‌رود، چه حکمی دارد؟ آیا این حکم نسبت به کسی که آن برنامه‌ها را به قصد نقد و بیان نکات منفی آنها و نصیحت مردم به ندیدن آنها، می‌بیند، تفاوت دارد؟

پاسخ یکی از مراجع: «نگاه به این برنامه‌ها اگر از روی لذت بوده و یا خوف تأثیرپذیری و فساد، وجود داشته باشد، جایز نیست. ولی مشاهده به قصد نقد و آگاه کردن مردم از خطرات و نکات منفی آنها برای کسی که اهلیت آن را دارد و مطمئن است که از آن برنامه‌ها تأثیر نمی‌پذیرد و به فساد نمی‌افتد، اشکال ندارد، البته اگر مقرراتی باشد باید رعایت شود.»

پاسخ یکی از مراجع معظم درباره فعالیت‌های همراه با موسیقی بدین شرح است: «اگر افراد شنونده و بیننده تشخیص دهند موسیقی که از رادیو و تلویزیون پخش می‌شود از نوع موسیقی مطرب لهوی مناسب با مجالس لهو و گناه است و یا دیدن فیلمی که از تلویزیون پخش می‌شود، مفسده دارد، دیدن و شنیدن آنها برای آنان جایز نیست و مجرد پخش از رادیو و تلویزیون حجت شرعی برای جواز محسوب نمی‌شود.»

یکی از مسائلی که امروزه عصر ما با آن مواجهه است مسئله ورزش است. ورزش از عوامل تحرک و شادابی است و کارشناسان بر انجام آن توصیه و تأکید دارند. در مورد شیوه برخورد با این مسأله مانند هر مسئله دیگری

می‌توان با در نظر گرفتن حدود و شرایطی هم باعث شادی و نشاط جامع شد و هم با دوری از افراط و مسائل حاشیه‌ای از انحراف و گمراهی جامعه جلوگیری کرد. با توجه به فواید و خواص ورزش و طرفداران زیاد آن شبکه‌های تلویزیونی هم برای جلب مخاطب و هم برای گسترش فرهنگ ورزش به پخش مسابقات و ورزش‌های مختلف می‌پردازند. در این زمینه از مسائل چالشی و مرتبط با رسانه پخش تصاویر ورزشی و تماشای ورزش مردان توسط بانوان و مخصوصاً مشاهده تصاویر بانوان است. برای ایجاد فضایی سالم و پاک در جامعه باید احکام این مسئله با دقت و حوصله بررسی شود و با رعایت احکام و حدود شرعی به سالم ماندن جامعه کمک کرد. آیا تماشای ورزشکاران مرد برای زنان حکم خاصی را حمل می‌کند یا خیر؟ نظر شرع مقدس درباره پخش ورزش بانوان چیست و آیا بصورت کلی و با رعایت حجاب اسلامی پخش ورزش بانوان بلامانع است؟ در پاسخ به استفتائاتی که در باب مشاهده ورزشکاران مرد با بدن نیمه‌برهنه (کشتی و وزنه‌برداری) از تلویزیون برای بانوان صادر شده نظرات مختلف و متعددی ارائه شده که البته تفاوت فاحش و محسوس احساس نمی‌شود. اما نظر بر احتیاط بیشتر است و نظر یکی از مراجع بدین شرح است: «در هر دو مورد سؤال معرض فساد است و جایز نیست».

اما در باب مشاهده تصاویر ورزش زنان که قسمتی از بدن آنان عریان است مشاهده بطور مستقیم و یا غیرمستقیم از تلویزیون برای مردان چه حکمی دارد؟ آیا متاهل یا مجرد بودن مرد تفاوتی در حکم مسئله می‌کند؟ در پاسخ این سوال اختلاف به صورت محسوس نبوده و نظر قاطبه علماء تقریباً بر منوالی مشابه است: «در فرض سؤال (تماشای ورزش زنان توسط مردان) چون معرضیت برای فساد دارد جایز نیست؛ چه پخش مستقیم باشد چه غیرمستقیم».

پس از ورود روزنامه، رادیو و تلویزیون به جامعه جهانی رسانه‌ای ناشناخته و عجیب به نام اینترنت به جامعه جهانی ورود پیدا کرد و این ورود با تأثیر شگرفی بر همه جوانب زندگی همراه بود. شبکه جهانی اینترنت

ممکن است به راحتی انواع و اقسام مطالب به دسته ما برسد. صحت این اطلاعات تا چه حد است و آیا بدون اطلاع از سندیت آن می‌توان این اطلاعات را منتشر کرد؟ یا عکس و فیلم‌های مختلف که در فضاهای مختلف منتشر می‌شود.

حکم این مسائل را می‌توان به راحتی از طریق احکام سابق بیان شده استخراج کرد؛ همچنان که در سابق مطرح شد: «نگاه کردن به تصویر زن نامحرم، حکم نگاه کردن به خود زن نامحرم را ندارد، بنابراین اگر نگاه از روی لذت نبوده و خوف افتادن به گناه نباشد و تصویر هم متعلق به زن مسلمانی که بیننده آن را می‌شناسد نباشد، اشکال ندارد و بنا بر احتیاط واجب نباید به تصویر زن نامحرم که به‌طور مستقیم از تلویزیون پخش می‌شود، نگاه کرد؛ ولی در پخش غیرمستقیم تلویزیونی اگر ریبه و خوف افتادن به گناه نباشد، نگاه کردن اشکال ندارد». و یا در پاسخ به سوالی درباره حکم نگاه به عکس یا فیلم بانوانی که به صورت بدحجاب یا عریان هستند چیست؟ عنوان شد: «نگاه کردن به فیلم‌ها و تصاویر، حکم نگاه کردن به اجنبی را ندارد و در صورتی که از روی شهوت و ریبه نباشد و مفسده‌ای هم بر آن مترتب نشود، شرعاً اشکال ندارد ولی با توجه به اینکه دیدن تصویر برهنه‌ای که شهوت برانگیز است، غالباً از روی شهوت بوده و به همین دلیل مقدمه ارتکاب گناه می‌باشد، بنابراین دیدن آنها حرام است». با چنین مقدمه‌ای و تطبیق کوچکی و نگاه به اصالت و ماهیت بیان مسائل دینی و ریشه اخلاقی آنها به راحتی متوجه جواب سوال خواهیم شد.

نتیجه‌گیری

رسانه از مسائل مبتلابه مهم و موثر انسان در قرن حاضر است و هر تفکر، مکتب و عقیده‌ای برای تداوم حیات خود ناچار به این ابزار بوده و ابزار رسانه به عنوان یک نیاز اولیه و ضروری قرار گرفته‌است. استفاده از این ابزار با فواید، حسنات و همچنین خطراتی همراه است که با شناخت موضوع و زوایای مختلف آن و برنامه‌ریزی صحیح و دقیق برای ارتباط با آن، می‌تواند

مجموعه‌ای از شبکه‌های کامپیوتری است که با استفاده از قوانین و پروتکل‌های خاصی که به آن TCP/IP می‌گویند و از طریق خطوط تلفنی، ماهواره‌ای و ... به یکدیگر وصل شده‌اند، تا به سرعت اطلاعات از یک وسیله به وسیله‌ای دیگر در هر کجای گیتی انتقال یابد. با تحولات اساسی و رشد بی‌نظیر که طی دهه اخیر بوقوع پیوسته است، اینترنت به عنوان یکی از مهمترین ابزار، ضروری و نیازمند مطرح شده است که در آن کلیه شبکه‌های کامپیوتری، تلفن‌ها و غیره با هم ارتباط داشته و به تبادل اطلاعات می‌پردازند.

برای مدیریت بهتر و مواجهه صحیح مسلمین، مراجع اسلامی به تحقیق و پژوهش پرداخته و راهکارهای مناسب جامعه اسلامی با این پدیده ارائه دادند. با توجه به ورود فراگیر گوشی‌های هوشمند و امکان نصب شبکه‌های اجتماعی بر روی گوشی‌های مختلف؛ در مورد این برنامه‌ها و چگونگی مدیریت و رفتار با آن سوالاتی برای مسلمین بوجود آمده است. حکم این مسئله در مورد صرف استفاده از این ابزار با رعایت شرایط و حدودی مجاز دانسته شده و حتی برای ترویج مسائل دینی و نشان دادن راه کمال و هدایت به دیگران، ورود، تلاش و مجاهدت در این راه تاکید و تشویق نیز شده است. پاسخ یکی از مراجع بدین شرح است: «به‌طور کلی اگر مستلزم مفسده (مانند ترویج فساد، نشر اکاذیب و مطالب باطل) بوده و یا خوف ارتکاب گناه باشد و یا موجب تقویت دشمنان اسلام و مسلمین شود، جایز نیست و الا مانعی ندارد».

در مورد بقیه مسائل در ارتباط اینترنت چون مسائلی هستند که سابق بیان شده و در این جا با شیوه و طرح دیگری به جامعه وارد شده است سخن را تفصیل نمی‌دهیم. به طور مثال احکام نگاه به تصاویر انتشار مطالب در مسائل اخبار و خبرنگاری بیان شد و در مورد بقیه مسائل مستحدثه با تطبیقی کوچک و مقایسه‌ای مناسب و البته کمک از اهل فن و افراد مطلع می‌توان به راه حل شرعی بسیاری از مسائل پیش رو دست یافت. مثلاً امروزه با ورود تلفن‌های همراه هوشمند

از بیشترین فواید بهره برد و از کمترین خطرات زیان دید. شاید حکم کلی که بتوان درباره رسانه عنوان کرد در چند جمله می‌توان خلاصه کرد؛

- اگر مطالب مکتوب و گفتار حرام و تحریک‌کننده نباشد و مفسده نداشته باشد. جایز است؛ بنابراین، کارهای حرام از قبیل دروغ، تهمت و تحریک شهوت، چه در اینترنت و چه در فضاهای رسانه‌ای دیگر مانند گفتار و نوشتار حرام است.

- در باب مسائل تصویری هم می‌توان گفت از روش‌های ارتباط دیداری؛ دیدن فیلم، عکس و شخص نامحرم است که در این موارد نگاه به تصویر باحجاب، بدون قصد لذت و مفسده اشکال ندارد.

- اما درباره غیرمسلمان بدون حجاب، اگر قصد لذت نباشد، اشکال ندارد. ولی نگاه کردن به عکس بدحجاب یا بی‌حجاب فرد مسلمانی که او را می‌شناسیم، مانند نگاه کردن به خود نامحرم حرام است. در صورتی که مسلمان باشد و نشناسیم، نگاه کردن بدون قصد لذت اشکال ندارد. نگاه کردن به فیلم، مانند نگاه کردن به عکس است، البته فیلمی که پخش زنده است با عکس و سایر فیلم‌ها تفاوت دارد؛ برخی از مراجع، بنا بر احتیاط واجب، نگاه کردن به فیلم‌زنده را همانند نگاه کردن به عکس دانسته‌اند.

مسائل ذکر شده دستورالعملی کلی برای بخش‌های چهارگانه بوده و صاحبان، دست‌اندرکاران، عوامل پشت‌صحنه و مخاطبین رسانه می‌توانند با بهره‌گیری از این احکام و عملی کردن در حد امکان آنها با بسیاری از مشکلات شخصی و موجود جامعه رفتار کنند و نتایج آن را شاهد باشند.

فهرست منابع

- ابن بابویه، محمد بن علی؛ معانی الأخبار؛ نجف، مکتبه المفید، ۱۹۷۱ م.
- دهخدا، علی اکبر؛ لغتنامه دهخدا، چاپ سیروس، تهران، ۱۳۴۱.
- حراغلی، محمد بن حسن، المعجم المفهرس لالفاظ احادیث و سائل الشیعه، قم، الهادی، ۱۳۷۴.
- حسینی خامنه‌ای، سید علی. احکام جدید: استفتائات مقام معظم رهبری. تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی: نیروی هوایی: معاونت فرهنگی. ۱۳۸۴.
- حسینی خامنه‌ای، سید علی. استفتائات جدید، <http://www.leader.ir>
- خمینی، روح الله، صحیفه نور؛ تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۶۸.
- صافی گلپایگانی، لطف الله؛ سوال و جواب پیرامون رادیو و تلویزیون و سینما و تولید فیلم، چاپ نشده.
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار، تهران. دارالکتب الاسلامیه. ۱۳۶۲.
- مکارم شیرازی، ناصر؛ استفتائات جدید (للمکارم). قم: انتشارات مدرسه امام علی بن ابیطالب، ۱۳۸۵.
- فلاح زاده، محمد حسین، نشست بررسی احکام فقهی چت و اینترنت، خبرگزاری مهر، در دسترس ۹۰ الی ۹۶/۱۰/۳۰.
- www.mehrnews.com/news/13333731
- بیانات آیت الله خامنه‌ای در دیدار ائمه جمعه کشور. ۹۶/۱۰/۱۳۹۴؛ در دسترس از تاریخ ۱۳۹۴/۱۱/۱۵ الی ۹۶
- آدرس: <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=31847>

Media Judgments from Shia Jurisprudential Point of View

Mohammad Rasoul Ahangaran, Seyed Mohammad Mehdi Mohaghegh

Abstract

One of the claims of scholars and religious scholars is the fullness of Islam. They are the main source of this religion based on the text of the Holy Qur'an believe that the texts of this religion, for all ages, are capable of responding to the progress of Muslims and non- Muslims. Of course, given the tangible changes of the ages and historical centuries, this accountability will be publicly accepted if inter predations and perceptions are appropriate and up-to-date on the issues of justice. Undoubtedly, one of the most important and maybe even the most important issue that humanity faces today is the issue of the media. This issue and its various angles are so wide spread and perfect that it has entered in all aspects of human life, and in the smallest and most personalized aspect there is a trace of this issue. Religious scholars, in order to confront their faithful, deal with this matter, extracting the judgments appropriate to them, and explaining the religious duties of followers of their religion to them. The scholars and Mujtahids of the Shiite world have given their answers to the questions of their peoples, which describes this issue and its intended answers.

Keywords: Jurisprudence, media, shiite, success, contemporary.